

גם באופן זה הרי הוא מונע חסד, כי העני שבחויץ אינו יודע אם קשור אם לאו (עפ"י מגדים חדשים לגר"י וויס שבת סג, ע"ש).

'הזאב והארי והדוב והנמר והברדלס והנחש – הרי אלו מועדין. רבי אלעזר אומר: בזמן שהן בני תרבות אינם מועדין. והנחש מועד לעולם.' יש מקשים ממה שאמרו (בברכות לג.) 'אפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק' את תפילתו, ומשמע שבסתמא אינו מסוכן, והלא אפילו משור תם מרחיקין חמישים אמה, וממועד – כמלא עיניו, ואילו כאן אנו אומרים שהנחש מועד לעולם? יש מי שחילק בין סכנה כלפי אדם לסכנה כלפי בעלי חיים (שו"ת שו"מ מהדו"ק ח"א ו). וכבר הקשו עליו מדברי הגמרא בסנהדרין (טו:) שאף לגבי אדם הנחש מועד. עוד תירץ (שם) לחלק בין אדם העומד בתפילתו, שעסוק במצוה, לסתם אדם. וגם על זה הקשו מסוגית ברכות. (ע' מגדים חדשים ברכות שם).

יש מי שתרץ, והביא סיעות ודיוקים לדבר, שמה שהנחש מועד לעולם, אין זה מפני שכיחות הזקן אלא שמפני הסכנה ומפני הקושי בהישמרות מפניו, החמירו על בעליו להיות מועד מתחילתו. וזה הטעם שהנחש שונה משאר חיות, שגם כשהוא מתורבת הוא מועד לעולם, שהרי מצד טבעו על פי רוב אינו נושך, אלא שהחמירו חז"ל על האדם כאמור, ועל כן לא חילקו אם מגדלו אם לאו (עפ"י מגדים חדשים ברכות שם. ויישב בזה דקדוק לשון הרמב"ם, שחילק בין הנחש לשאר חיות. וכבר העיר על כך באמת ליעקב. וע' להלן. אולם מהתוספות והרא"ש להלן (טז.) מבואר איפכא, שכתבו שהזקן הנחש הרי הוא כרגל ופטור ברה"ר, כיון דאורחיה בהכי. ושמה גדר 'אורחיה' אינו תלוי בשכיחות המספרית כל שהיא פעולה טבעית ואינה חריגה לו נחשבת אורחיה. וצ"ע).

פרפראות

'השן מועדת לאכול את הראוי לה. הרגל מועדת לשב(ו)ר בדרך הילוכה' –
'שדה או כרם ושלח את בעירה' בגימטריא: הרגל מועדת היא לשבר בדרך הילוכה.
'ושלח את בעירה ובער בשדה' בגימטריא: השן מועדת לאכול את הראוי לה (ברכת פרץ משפטים).

דף טז

(ע"ב) 'אמר מר רבי מאיר אומר אף הצבוע. רבי אלעזר אומר אף הנחש. והא אנן תנן ר' אלעזר אומר בזמן שהן בני תרבות אינן מועדים והנחש מועד לעולם? – תני נחש'. ואם תאמר, שמא מדובר כאן בברייתא שאינם בני תרבות? ובאר הנצי"ב (לעיל טו:) שודאי אין מדובר בכך, שאם כן אין כל חידוש בדבר, והלא קיימות חיות רבות נוספות שמסוכנות ומדוע מנו רק אלו, אלא ודאי לא מנו אלא אותן שאין מועיל להן תרבות, שכך קים להו לחז"ל בטבען של אותן חמש חיות. ואפשר לבאר שאלת הגמרא בדרך זו: הלא הברייתא באה להוסיף על המנויים במשנה (כמו שפרש"י בד"ה אף הצבוע), ואם מדובר בשאינן בני תרבות, א"כ מהו זה שהוסיף רבי אלעזר 'אף הנחש' הלא הנחש מוזכר בהדיא בדברי תנא קמא. ועל כרחק לומר שרבי אלעזר מדבר בבני תרבות, ואם כן מהו 'אף', הלא שיטת רבי אלעזר שכל בני תרבות אינם מועדים, מלבד הנחש.

א. בזה מובנת לשונו של רבנו חננאל כאן.

ב. בספר אמת ליעקב הקשה מה בא ר"א להשמיענו באמרו 'אף הנחש', וצידד מכח זה ('ולולא דמסתפינא') למחוק 'הנחש' מדברי ת"ק במשנה. אך נראה דאדרבה, זה הבסיס לקושית הגמרא, כאמור. ואף בתוס' משמע שגרסו כן. ודיוקו מלשון הרמב"ם – למה שכתב במגדים חדשים (מובא לעיל) אתי שפיר.

על דברי התוספות והרא"ש כאן שנשיכת הנחש כ'רגל' היא ופטור ברשות הרבים – ע' במובא לעיל ב:

'אמר שמואל ארי ברשות הרבים, דרס ואכל פטור'. כתב מהרש"ל [לאחר שהביא את השמטת הרמב"ם דין זה, ותמה עליו הרי לא מצינו חולק על שמואל]: 'אבל פליאה גדולה על מה שמסקינן שאותן חמש חיות אם טרפו ואכלו (טרפיה) לאו דוקא אלא באופן הרגיל לכל חיה; ארי בודיסה ושאר חיות בטריפה) ברשות הרבים פטורים ברשות הרבים משום שן, הלא אין דומה לשן כלל, הלא שן ורגל פטורים ברה"ר משום דיש לה רשות להלון ברה"ר ואין הבעל צריך כל פעם לילך עמהם, וכל מאי דמצאה ברה"ר לאכול בראוי בודאי

אוכלת, ולהכי פטריה רחמנא ברה"ר וחייב ברשות הניזק, אבל ארי שדורס ואוכל בהמות, וכהאי גוונא נאמר אורחיה לפטור, א"כ לא יהיה רשות לחבירו להניח בהמתו לילך ברה"ר מפני ארי של זה. וגם אחד שיש לו ארי או זאב, יניח בכוונה לילך ולטרוף ברשות הרבים כדי צרכו ולא ישלם רק מה שנהנה ויזיק כמה מנה...

לכן מוכרח אני לומר, מאחר שאין זה מן המצוי לחיות בישוב, כמו שכתב הרמב"ם בפירוש המשניות, א"כ התורה לא חלקה בנזקי שן ורגל, ולעולם פטורים ברשות הרבים. ואף אם התורה חלקה, חכמים לא חלקו בדיניה, מאחר שאינו מצוי בישוב, ואדרבה אסור לגדלם כאשר אוכיח.

וכי האי גוונא מצינו כמה פעמים שבעבור דבר אחד לא חלקו, אף שאותו הטעם השייך בעיקר דין ליתא בהאי מ"מ לא חלקו... ואף שכמה פעמים אמרין בתלמוד מה טעם וכו', ומאחר שהטעם ליתא בטל דינו – היינו כגון שאותו הדבר מצוי הוא, כגון טמון בגדיש פטריה רחמנא משום טעמו דאין דרך להטמין, ובבירה גדול חייב מפני שדרכו להטמין בבירה... וכן ימצא כל פעם טעם נכון בהאי סגנונא. ע"ע במובא לעיל יד. בענין פטור שן ורגל ברשות הרבים.

י' כבוד עשו לו במותו – מלמד שהושיבו ישיבה על קברו. התוס' פירשו: בריחוק ד' אמות, שאם לא כן אסור לומר דברי תורה אצל המת משום 'לועג לרש'.

ור"י מגאש כתב (וקרוב לזה בתוס' רבנו פרץ) ששונה חכם שהיתה לו ישיבה בחייו ומתכוונים עכשיו בני ישיבתו לכבדו ולישב לפניו כדרך שהיו יושבים לפניו בחייו ולומר שמועות מפיו ממה שלמדו ממנו, וכיון שהדבר ידוע שכבוד גדול יש לו בכך – אין בזה משום 'לועג לרש'. משא"כ במת בעלמא שאינו חכם, או גם חכם אלא שהעוסקים בדברי תורה לעצמם מתכוונים ולא לעשות לו כבוד. או גם באחד או שנים הלומדים שאין בעסיקתן בפניו דרך כבוד לו, שהכבוד אינו אלא בהושבת ישיבה על קברו.

עניני אגדה

'שדרו של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש, והני מילי דלא כרע במודים'. שורש הנחש – הקנאה, כמו שארז"ל (בסנהדרין נט): על הנחש הקדמוני שראה בכבודו של אדם הראשון ונתקנא בו, וכן האבלת חוה לאדם מטעם קנאה היתה.

'מאן דלא כרע במודים' – היינו בעל קנאה, שלעולם הוא חסר ואינו יכול להודות להש"י על טובותיו עמו, אדרבה, מתרעם על שנותן טובה לחברו. וזהו 'שדרתו (כענין 'רקב עצמות – קנאה') נהפכת לנחש' – כי זהו שורשו וענינו כאמור.

ווענין שבע שנים, הוא זמן עיבורו של הנחש (כמו שאמרו בבכורות ה:). ומובא בירושלמי שינויים רבים בסדרו של עולם הנעשים בתקופה זו. והוא שיעור זמן של סדר שלם של בנין כנודע (מתוך דובר צדק עמ' 79; צדקת הצדיק קמו רלג. וע"ש דברים עמוקים. וע"ע בחידושי אגדות למהר"ל. ובשפת אמת (חנוכה תרנד) איתא 'ע' שנה. וכן מביא בתור"ח כאן גירסה זו).

כעין זה הסבירו גם את ענין מלכות יון שכתוב עליה 'ויכרתיה די נחש', והיא עזה כנמר, שאינה 'מודה' ו'כורעת' לעולם, וכשנצחום תקנו ימים אלו בהלל והודאה' דוקא, שרק אז יכלו להודות כראוי – 'ע' שפת אמת מקץ תרל"ז; חנוכה תרמ"ה. (וע' תנחומא – תצוה; ילק"ש תרומה שסג; רוקח ועוד). ו"ל שלכך קבעו בתוך נוסח 'על הנסים' שקבעום בהלל והודאה, מה שלא עשו כן בפורים – כי קביעה זו היא חלק מסיפור נס הנצחון על מלכות יון ותכונותיה.

וזה ענין 'שלוש עשרה השתחויות' כנגד י"ג פרצות שפרצו מלכי יון, שהשתחויות עצמן תיקון לאותן פרצות.

(ע"ב) 'אפילו בשעה שעושין צדקה, הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנים, כדי שלא יקבלו עליהן שכר'. פירוש: לאחר שאמר אל תכפר על עונם, וחטאתם מלפניך אל תמחי, מזה בא להוסיף באמרו יהיו מוכשלים לפניך?

אלא לפי שמתנות עניים הופכים מדת הדין לרחמים, והרי צדקה תציל ממות, אם כן על אף גודל חטאם ורוב עוונם, אם יתמידו בצדקה – מרום משפטם מנגדם, וכל כלי יוצר עליהם – לא יצלח. לכן לא נתקררה דעתו עד שהתפלל שצדקתם תהא לשוא ולא תגן בעדם (פתח עינים ועוד).

אף על פי שנאמר אף ענוש לצדיק – לא טוב, כאן שהיה ירמיהו בסכנת נפשות ונגע הדבר לחייו, קללם שלא יהיו להם מעשים טובים שיהוו כתרס בפני הפורענות המגיעה להם, ובכך יינצלו

חייו, כדין 'הבא להרגך' – השכם להורגו' (הנצי"ב ז"ל. וכן משמעות הפסוק 'עצתם עלי למות אל תכפר על עונם... יהיו מוכשלים לפניך'. וע' בצדקת הצדיק (עא) שרשע הרע לבריות, מותר לבקש רעתו, מדה כנגד מדה, כמו שמצינו באלישע ודוד המע"ה).
עוד על ענין 'הכשילם בבני אדם שאינם מהוגנים' – ע' ליקוטי מוהר"ן (תנינא, טו); מכתב מאליהו ח"א עמ' 141.

*

'אמר ר' יוסי בר בון: לא היה רבי מאיר אומר אלא בצבוע וזכר, שיש לו שעה שהוא קשה כאר"י (ירושלמי סוף פרקין, מובא ברשב"א).

'...ודוב ונמר וברדלס, צריך לומר דאורחיה בטריפה כזאב, דדוקא ארי שהוא מלך ולא ישוב מפני כל, אין ממתין לה עד שתמות, אבל זאב ושאר חיות, מפני מורך לבכם אינם אוכלים בעוד טרפם חי ומנענע' (לשון הרא"ש).

'צבוע לאחר ז' שנים...' – 'ומי שראה וידע גידול תולעת המשי והשתנותו מזמן לזמן, לא יפלא בעיניו' (הגהות ריעב"ץ. וע' אנצ. הלכתית-רפואית – 'השתנות הטבעים' הע' 135; 207).

דף יז

'כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים זוכה לנחלת שני שבטים... זוכה לכילה כיוסף דכתיב בן פורת יוסף... וזוכה לנחלת יששכר...'. המהרש"א פרש 'כילת יוסף' – צאצאים מרובים שזכה בהם יוסף [כילה מרמזו למיטה, וזהו שדרשו מבן פורת לשון 'אפריין', 'פוריא' – מלשון פריה ורביה כמשאז"ל]. וגם נקראו הבנים 'נחלה' – הנה נחלת ה' בנים. ונחלת יששכר – שזכה לנכסים מרובים כדי שיוכל לעסוק בתורה בהרחבה ובישוב הדעת. ולכן העוסק בתורה כיששכר חמור גרם, ובגמילות חסדים כיוסף שזן וכלכל והשביר בר – זוכה לשתי נחלות אלו.

ובספר תורת חיים: לכך תלה הכתוב שכתו ביוסף ויששכר דוקא, כי יוסף היה גדול בגמילות חסדים, שעשה חסד עם כל בית ישראל בכלכולם, ועוד שגמל חסד עם אחיו שגמלו עמו רעה. ובני יששכר היו גדולים בתורה ולמדוה לכל ישראל, ככתוב (בדברי הימים-א יב, לג) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל. ועוד, שעסקו בתורה מתוך הדוחק, שהרי היו נצרכים לפרנסת בני זבולון. ונקט 'כילה כיוסף' ולא 'נחלה' כביששכר – כי יוסף עשה חסד לישראל בעצמו, לכך זוכה לכילה כיוסף עצמו, ואילו ביששכר מצינו שהיו בניו גדולים בתורה, לכך אמר זוכה לנחלת יודעי בינה, כלומר לנחלת בניו, כי השבטים עצמם לא נטלו נחלה.

ובספר שם משמואל (וישלה, תרע"ד) פרש בדרך זו:
כמו שיש 'שור' ו'חמור' דקליפה – עשו וישמעאל, כמובא בספרים, כן לעומתם יש 'שור' ו'חמור' בקדושה; שור בקליפה היינו גסות הרוח וכוונתו להזיק, ושור בקדושה – הגבהת הלב בדרכי הש"י; ורב תבואות בכח שור; רמה קרני בה' – עבודת הש"י בכה גדול ובהתלהבות יתרה, ובוה מושך כל מיני השפעות וחיות, ובוה נמשך גמילות חסדים בפועל.
זו היא מידתו של יוסף – בכור שורו הדר לו, שהיה תמיד בחדוה ובחיות, מוגבה לבו בדרכי השם, על אף כל התלאות והנסיונות שעברו עליו. וזו היתה מידתו – שומר הברית – שנקרא 'חי'. והיתה כל עבודתו בחיות והתלהבות ובנהירו דאנפין, על כן נמשך ממנו שהיה זן ומפרנס לכל. והוא כנגד שור דקליפה – עשו (ע' ב"ר צט' זה בעל קרנים וזה בעל קרנים).

חמור דקדושה הוא לעומת חמור דקליפה – מילוי התאוה והחומר. והוא, אוהב תורה, ויט שכמו לסבול עול תורה. ולעומת התאוה הרעות שמוסיף והולך, כענין 'משביעו' – רעב', לעומתו בקדושה אוהב תורה לא ישבע טעמי תורה. אך לא בגיאות ח"ו אלא כנבע כחמור ומקבל עליו עול תורה כחמור למשא. וזוהי מידתו של יששכר.

ועל כן העוסק בתורה ובגמילות חסדים זוכה לנחלת שני השבטים הללו, ומשליכין ממנו את שני מיני היצר הרע שכנגדם [כדרשת ר' בנאה המקבילה לדרשה שלפנינו – ע"ז ה: וברש"י], שהתורה שאדם דבק